

УДК 655.4

І. І. Михайляк

З ІСТОРІЇ ПІДГОТОВКИ КНИГОТОРГОВЕЛЬНИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ (20 – 30 рр. ХХ ст.)

Акцентується увага на діяльності Всеукраїнської кооперативної книготорговельної та видавничої спілки (Книгоспілки) та Українського наукового інституту книгознавства (УНІКу), завдяки яким було започатковано різноманітні форми книготорговельної освіти: короткотермінові та довготермінові курси, індивідуальне учнівство, школи фабрично-заводського учнівства (Книгоучі) та технікуми. Йдеться про можливість застосування нагромадженого досвіду в сучасних умовах.

Attention is concentrated on the activity of the all- Ukrainian cooperative booksellers and publishing community (Book community/ Knygospilka) and Ukrainian Scientific Institute of Book Science (USIBS), due to which various forms of booksellers education started to appear: short term and long term courses, individual lessons, schools of the factories and plants training (Knygoych) and vocational schools. The point is about the possibility of using the accumulated experience under the modern conditions.

Книготоргівля як органічна частина книжкової справи є соціокультурною сферою діяльності і прямо залежить від соціально-економічних умов країни. Про це свідчить тисячолітня історія вітчизняної книжкової справи. Власне, історичний контекст 20 – 30 рр. ХХ ст., коли книга розглядалась як агітаційно-пропагандистський засіб, масовий засіб «класової боротьби» й обумовив активізацію книготорговельної діяльності, завдання якої полягало в ідейно-політичному вихованні й культурному розвитку суспільства. Це, в свою чергу, загостило проблему підготовки кадрів для книготорговельної мережі [8].

На початку 1919 р. книгорозповсюдженням в Україні займалися Харківське відділення агентства Центродруку і Українське центральне агентство з постачання і розповсюдження творів друку (Укрцентраг). Основну діяльність провадив Укрцентраг, який був державним органом розповсюдження книжкової продукції, що виходила в Україні й Росії.

У зв'язку із забороною приватної книготоргівлі з 1920 р. всі книготорговельні підприємства країни було націоналізовано. В умовах нової економічної політики держава відмовилась від безкоштовного книгорозповсюдження. Відповідно до декрету Ради Народних Комісарів РРФСР від 28 листопада 1921 р. усі видавництва перейшли на господарський розрахунок і самокупність, що посилювало їх економічну базу. Провідним видавництвом 20-х рр. стало Державне видавництво України (ДВУ), попередником якого було Всеукраїнське державне видавництво. У 1922 р. було створено торговельні відділи ДВУ в Києві, Одесі, Миколаєві, Полтаві, Чернігові тощо. Таким чином, діяльність ДВУ була пов'язана з налагодженням оптимальної системи книгорозповсюдження [8].

Вагоме місце в організації і налагодженні кооперативної книготоргівлі займала Всеукраїнська кооперативна книготорговельна та видавнича спілка Книгоспілки. Книгоспілку було зареєстровано двічі: у серпні 1918 р. у гетьманському Києві та 21 листопада 1922-го у Харкові – як міжкооперативний центр, фундаторами якого стали всі найбільші в Україні об'єднання кооператорів з відповідними активами [2]. До складу правління увійшли відомі організатори книжкової справи в Україні 20-х років М. А. Агуф, С.В. Пилипенко, Н. М. Нечаєв (завідуючий книготорговельним відділом). Саме Н. М. Нечаєв став ініціатором і організатором системи підготовки кадрів для книжкової торгівлі вищої кваліфікації на спеціальних курсах у Харківському кооперативному інституті, а на початку 30-х рр. очолив кафедру книготорговельного Всеукраїнського інституту комуністичної освіти.

Таким чином, початок 20-х рр. ХХ ст. – особливий період в історії розвитку кооперативної книжкової торгівлі, де провідне місце займала Книгоспілка, та початковий період становлення системи підготовки книготорговельних кадрів. Ще у 1912 році на II зїзді книговидавців і книготорговельників Росії зазначалося, що «провінціальні книготорговці не мають професійної підготовки, не знають елементарних відомостей з книгознавства...». І справді, у тогочасній книжковій торгівлі працювала здебільшого молодь із середньою або незакінченою середньою освітою, зовсім не обізнана з організацією і технологією книготоргівлі, асортиментом книг з тієї чи іншої галузі знань. Щоб забезпечити нові кадри хоча б мінімальним знанням з книжкової справи, влаштовувались заняття з техмінімуму, семінари, окремі лекції, запроваджувалось індивідуальне учнівство в книгарнях. Ці форми, однак, не давали належної результативності, бо були фрагментарні, розпорошені, без належного концептуального обґрунтування, кадрового і методичного забезпечення [1]. Отже, гостра потреба у висококваліфікованих книготорговельних кадрах залишалась і вимагала свого вирішення.

Тому закономірною є поява в тогочасній періодиці, дотичній до книжкової справи, окремих статей щодо шляхів, форм і методів підготовки книготорговельних кадрів. Це, зокрема, публікацій, вміщених на сторінках книгознавчих журналів – «Бібліологічні вісті» та «Нова книга». Однак з позицій сьогодення спеціальне дослідження цієї важливої освітньої, економічної і соціокультурної проблеми відсутнє. Так, в останньому номері журналу «Нова книга» (1925 р.) у рубриці «На шляху до читача» знаходимо замітки про перші Всеукраїнські книготорговельні курси, організовані Книгоспілкою [13].

Значно більше інформації про підготовку кадрів з книгознавства та книжкової торгівлі зустрічаємо на сторінках наукового журналу «Бібліологічні вісті», що видавався від імені Українського наукового інституту книгознавства (УНІКу) – і проіснував протягом 1923 – 1930 років. У статті Н. М. Нечаєва «Готування кооперативних книжкових робітників на Україні» аналізується діяльність Книгоспілки в підготовці кадрів для книжкової торгівлі [9].

У контексті нашого дослідження особливий інтерес представляють статті Ю. Меженка «Про один з бібліологічних фронтів»[7], «Курси книгознавства»[5], «Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства»[14], в яких відображена діяльність УНІКу щодо вирішення кадрової проблеми в книжковій галузі, зокрема, у царині книгознавства. Саме УНІК, займаючись освітньо-педагогічною діяльністю, відчув величезну потребу в організації в Україні Вищої постійної бібліологічної школи. У серпні 1923 р. УНІК подав до Наукового комітету короткий навчальний план довготермінових курсів з книгознавства, які планувалося відкрити найближчим часом. Навчальний план складався з двох частин: теоретичної, що включала фахові дисципліни (історія книги, книгопоширення, книгописання) та практичної, суть якої полягала в написанні доповідей, рефератів і спільному їх обговоренні [7]. Як бачимо, навчальний план вміщував важливі фахові дисципліни, знання яких є необхідним елементом для належної кваліфікації книгознавця.

Звертаючись до Наукового комітету, а згодом до Укрголовнауки з навчальним планом, УНІК щоразу хотів звернути увагу на важливість бібліологічної освіти. І ці спроби були марними. Після затвердження нового Положення про УНІК (1925 р.) Укрголовнаука визнала за доцільне організувати у Києві курси книгознавства. Погоджуючись із планом УНІКу, Укрголовнаука запропонувала розробити і деталізувати навчальний план курсів. Саме 1925 р. УНІКом складається дворічний навчальний план для Вищої бібліологічної школи з двома напрямками: бібліографічно-бібліотечним і книготорговельно-видавничим. У навчальний план першого року включено загальні соціально-політичні і культурно-історичні дисципліни та загальні книгознавчі, зокрема, загальну історію книги, бібліологію, класифікацію книги, бібліографію головних галузей знання, сучасні головні бібліологічні установи. Спеціалізація ж починалася з другого року навчання [5]. Таким чином, завдання Вищої бібліологічної школи полягало в підготовці практичних кадрів для видавничої та книжкової справи.

Враховуючи гостру потребу України в наукових кадрах книгознавчого профілю, УНІК у 1926 р. затвердив положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства. Згідно з положенням для підготовки наукових кадрів у галузі книгознавства при УНІКу створено Інститут аспірантури. План науково-підготовчої роботи аспірантів формувала наукова рада і подавала для затвердження Укрнауці. Наукова підготовка аспірантів здійснювалася протягом трьох років. До аспірантури приймали осіб, що бажали присвятити себе науково-дослідній роботі в галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства. Аспірант користувався всіма правами наукових працівників [14]. Отже, освітньо-педагогічна діяльність УНІКу заклала важливий фундамент у створенні та розвитку вищої книгознавчої освіти, який вже тоді, особливо згодом, знадобився для розвитку книготорговельної фахової підготовки кадрів.

Зважаючи на те, що основним об'єктом книгознавчого знання є книга як духовна сутність, втілена в конкретну матеріально-конструктивну форму, і книжкова справа як спосіб існування книги в суспільстві, можна стверджувати, що книжкова

торгівля є невід'ємним елементом системного знання про книгу. Тому не дивно, що підготовка книгознавчих кадрів була тісно пов'язана – і за суттєвими, і за хронологічними рамками – з формуванням фахівців книготорговельного спрямування.

Оскільки у 20-х рр. ХХ ст., як зазначалося вище, розвивалася кооперативна книжкова торгівля, то об'єктивно зростала потреба у підготовці кадрів для неї [16]. Систематичну підготовку кадрів для кооперативної книжкової торгівлі здійснювала Книгоспілка. Для цього періодично організовувала курси терміном на 1 – 4 місяці. Заняття проводилися лекційно, паралельно з бесідами, дискусіями й практичними роботами в книгарнях і у вигляді екскурсій. Навчальний план вмщував такі основні теми: Книгоспілка та її діяльність; організація і практика книготорговельної діяльності; фінансові питання книготоргівлі й розрахунковий аналіз; сучасний стан видавництва; сільськогосподарська й дитяча книга; соціально-економічна література, підручники. Як бачимо, у навчальному плані особлива увага зверталася на принципи, організацію і практику книготоргівлі (60%), значно менше приділялася книгознавчим дисциплінам (40%) [13]. Необхідність забезпечити спеціалізацію фахівця-книгаря виникла в Культурного комітету Книгоспілки. Саме він у 1924 р. організував гурток у справі вивчення книги й книготоргівлі, завдання якого полягало в бібліографічному вивченні всіх книг-новинок, що надходять для реалізації, класифікації книг тощо. Навчання велося за попередньо складеним навчальним планом.

Для підвищення кваліфікації кадрів для книжкової торгівлі Книгоспілка використовувала так звані інститути практиканства або короткотермінові практичні курси (1 – 3 місяці). Курси мали суто практичний характер і були пристосовані до специфічних вимог кооперативної книжкової справи. Через те в навчальному плані ми не знаходимо теоретичних дисциплін, що вивчають книгу, а лише практичні [10, 11, 12]. На навчання в основному запрошували тих, хто мав скерування книжкових кооперативних організацій, навчалися й інші особи. Таким чином, існування інститутів практиканства мало свої переваги і недоліки. Позитивним є те, що вони забезпечували практичну підготовку, чого не могли дати короткотермінові курси. Недоліком можна вважати перевантаженість організаційного відділу Книгоспілки безпосередньою роботою, що не дозволяло предметно працювати з курсантами. Усе ж таки інститут практиканства загалом себе виправдовував і використовувався для підготовки кадрів з книжкової справи.

Уявлення про темпи розгортання курсової підготовки кадрів для кооперативної книжкової торгівлі Книгоспілки дають такі часткові дані. Так, у 1924 – 1925 рр. було організовано курси для 44 чоловік, а в 1929 – уже для 863. У 1931 р. функціонувало 30 курсів для 1012 чоловік. Загалом з 1924 по 1931 рр. на 130 курсах Книгоспілки навчалося 3378 слухачів [1].

Проаналізувавши діяльність Книгоспілки щодо підготовки та перекваліфікації кадрів у книжковій торгівлі, необхідно констатувати значний розвиток цієї діяльності, а також своєрідність і оригінальність складання навчальних планів і методів викладання. Однак для працівників книжкового

прилавка цього було недостатньо, оскільки питання організації і технології торгівлі, економіки та організації книжкової справи не розглядалися.

Інші організації здійснювали лише несистематичні часткові спроби. Вирішення кадрової проблеми здійснювалося наступним чином: наприкінці 1924 р. з ініціативи Ц.К. Робосу в Харкові було відкрито вечірній семінар на 40 – 50 год для підвищення кваліфікації працівників книжкової торгівлі міста та літом в Києві організовано двотижневі курси для книгопродавців Державного видавництва України [9]. У 1924 – 1925 рр. Київським місцевим бюро секції працівників друку було започатковано десятимісячні курси для підвищення кваліфікації книготорговельних кадрів. Програма курсів включала такі дисципліни, як: історія книги та книжкової справи загалом і, зокрема, у Росії та Україні; класифікація книги; бібліографія. Лекції відбувалися увечері, один раз на тиждень [4]. У цьому сенсі вигідно виділялися курси для підвищення кваліфікації книгарів у Києві (відкриті 3 грудня 1929 р.), ініціатором організації яких став Київський комітет у справах друку, а імпульс для відкриття дала Перша всесоюзна книготорговельна нарада, що відбулася влітку 1928 р. у Москві. Курси розраховано на чотири місяці. Їх мета полягала в тому, щоб підвищити кваліфікацію книгаря в головних галузях книготоргівлі, піднести його політичний рівень і книжкову культуру, раціоналізувати книжкову справу в Києві, об'єднати книгарів і налагодити тісне співробітництво між ними й видавцями. Відповідно до цього програма курсів складалася з трьох відділів. Перший – загальноосвітніх дисциплін – охоплював: завдання політичного моменту та роль книжки й книгаря; основні поняття з філософії, політекономії, історії, конституції; поняття про кооперацію, її структуру та завдання тощо. Другий відділ фахових дисциплін є особливо важливим для порівняння із сучасними навчальними планами. Він був доволі насиченим і різнобічним: історія і шляхи вивчення книги; вивчення покупця; дитяча книга, її педагогіка і бібліографія; організація й практика книжкової справи; українська періодична література та робота з нею тощо. Третій – відділ бібліографії – включав основи бібліографії, бібліографію соціально-економічної літератури тощо. Окремим блоком пропонувалися екскурсії. Як бачимо, й загальноосвітні дисципліни мали швидше агітаційний характер, а фахові були орієнтовані на книготорговельну конкретику [3]. Отже, у 20-ті рр. ХХ ст. для підвищення кваліфікації книготорговельних кадрів організовувалися так звані курси-семінари терміном від 2 – 3 тижнів до 10 місяців [15, 17].

У 1929 – 1930 рр. створюється мережа постійних навчальних закладів для книжкової торгівлі і видавничої справи. Треба зауважити, що вони мали здебільшого комплексний характер. У 1930 р. в Харкові, Києві, Одесі й Дніпропетровську організуються школи фабрично-заводського учнівства (Книгоучі), які займалися підготовкою книготорговців, коректорів і видавців. Протягом 1932 р. у школах Книгоучу було підготовлено 127 працівників для книжкової справи. Комітет у справах друку в 1930 р. організував у Харкові книжково-газетний технікум, де готували кадри для книготоргівлі, видавництва і

редакцій газет. При технікумі було відкрито вечірній відділ. Крім того, при Київському кооперативному інституті створюється книжковий технікум, а при Одеському кооперативному технікумі – книготорговельний відділ. У Харківському технікумі в 1932 р. навчалось 235 студентів (на вечірньому 58) а в Київському технікумі Вукоопкниги – уже 281 студент (випуск у 1931 р. становив 57 чол.) [1].

Робляться перші спроби для підготовки книготорговельних кадрів з вищою освітою. В 1932 р. у Всеукраїнському інституті комуністичної освіти (ВУІКО) організовано факультет книгорозповсюдження (очолив Н. М. Нечаєв). Однак цей навчальний заклад проіснував недовго, і тому налагодити систематичну підготовку з книгорозповсюдження не вдалося з об'єктивних причин. Щоправда, випускники інституту отримували достатню теоретичну і практичну книгознавчу підготовку і після його закінчення працювали в бібліотеках, книготорговельних і книговидавничих установах [6].

Таким чином, історичний період (20 – 30 рр. ХХ ст.), в якому розвивалася кооперативна книжкова торгівля, показав нам становлення та розвиток книготорговельної освіти. Це були насамперед спеціальні курси, курси-семінари, гуртки з вивчення книги, інститути практиканства. А згодом створюються постійно діючі навчальні заклади книгоучі, технікуми, факультет книгорозповсюдження у Всеукраїнському інституті комуністичної освіти (ВУІКО). Творче застосування цього багатого і нелегкою працею здобутого досвіду може бути використане сьогодні – адже книготорговельна діяльність і надалі є невід'ємною частиною книжкової справи, а ринкові умови й нововведення знову актуалізують проблеми якісної та багатоаспектної книготорговельної освіти.

1. Агуф М.А., Коваль М.Т. Книгу – в маси. Книжкова торгівля в Радянській Україні : 1918 – 1964 рр. Х., 1965. 2. Антоник О., Судин А. Книгознавство і книжковий бізнес: альтернатива чи взаємодоповнення? (До проблеми підготовки фахівців з книгорозповсюдження в Україні та Німеччині) // Видавничі галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи: Наук.-практ. зб. Упоряд. Е. Огар. Львів, 2002. 3. Книгарські курси в Києві // Бібліологічні вісті. 1930. №1. С.138 – 141. 4. Курси для підвищення кваліфікації книгарських робітників // Бібліологічні вісті. 1925. № 1 – 2. С. 188. 5. Курси книгознавства // Бібліологічні вісті. 1925. № 1 – 2. С. 145. 6. Кушнарченко Н., Шейко В. Харківська вища школа бібліотечно-інформаційної та книгознавчої освіти в контексті історії та сьогодення // Вісн. Кн. палати України. 2004. №7. С. 29 – 33. 7. Меженко Ю. Про один з бібліологічних фронтів // Бібліологічні вісті. 1923. № 3. С. 14 – 18. 8. Молодчиков О. Книга Радянської України. К., 1974. 9. Нечаєв М. Готування кооперативних книжкових робітників на Україні // Бібліологічні вісті. 1927. № 3. С. 141 – 145. 10. Нечаєв Н. Підготовка книжних кооперативних работников на Украине // Книгоноша. 1926. №7. С. 16. 11. Нечаєв Н. Подготовка книжных работников: Опыт украинской кооперации // Изд. дело. 1927. №12. С. 33. 12. Нечаєв Н. Там же. С. 27. 13. Перші Всеукраїнські книготорговельні курси // Нова книга. 1925. №7 – 8. С. 50 – 51. 14. Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства // Бібліологічні вісті. 1927. №2. С. 104 – 105. 15. Семеньчев И. Курсь книжного дела (от нашего киевского корреспондента) // Книгоноша. 1925. №5. С. 11. 16. Чаусовский И. Украинская кооперация на культурном фронте // Изд. дело. 1927. №11. С. 66. 17. Чотирьохтижневі курси // Бібліологічні вісті. 1925. №1 – 2. С. 188.